

Злочини у сфері службової діяльності як об'єкт кримінологічного дослідження

*Задорожний Андрій Анатолійович,
старший оперуповноважений в особливо важливих
справах ГУБОЗ МВС України, капітан міліції, здобувач
кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ України*

УДК 343.9:343.353

Злочинність є складним соціально-правовим явищем, характерним для кожного суспільства на будь-якому етапі його розвитку. Зазначимо, що соціальний характер злочинності зумовлюється тим, що в основі поведінки людини як особистості лежать не стільки біологічні, як соціальні причини. У тому числі, злочинність охоплює собою й сферу службової діяльності, що набуває особливого значення в контексті забезпечення встановленого в державі режиму законності та правопорядку. Службова злочинність, що за своїми ознаками істотним чином відрізняється від загальнокримінальної злочинності, маючи відношення до неправомірного використання владних повноважень, серед іншого завдає шкоди ефективності організації та реалізації державного і господарського управління в суспільстві. Саме тому і є актуальними питання злочинності у сфері службової діяльності як об'єкта кримінологічного дослідження.

Зазначимо, що проблематика службової злочинності з позицій різних наук кримінально-правового циклу раніше розглядалась такими вченими як І.М. Даньшин, А.І. Долгова, К.П. Задоя, В.Н. Кудрявцев, О.С. Новаков, В.Г. Хашев та іншими. Разом із тим, вказані дослідження стосуються переважно лише окремих аспектів кримінологічного дослідження певних злочинів у сфері службової діяльності, що не може повною мірою розкрити специфіку службової злочинності як складного соціально-правового явища.

Саме тому метою нашої роботи є аналіз соціально-правової природи злочинності у сфері службової діяльності, а також визначення її особливостей як об'єкта кримінологічного дослідження та кримінологічної характеристики. Новизна дослідження полягає у встановленні основних рис і відмінностей службової злочинності та наданих рекомендаціях щодо її кримінологічного дослідження.

Кримінологічний аналіз злочинності, її показників, умов і детермінант має безпосереднє відношення до розробки комплексу організаційних, соціальних і правових заходів протидії як злочинності, так і конкретним злочинам. Так, у кримінології навіть зазначається, що наукове дослідження – це процес отримання нових знань про злочинність, причини й умови, що її зумовлюють, особу злочинця для розробки та реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи з метою запобігання злочинним проявам [1]. Усе це вимагає визначення родового об'єкта кримінологічного дослідження, що диференціюється за критерієм спрямованості злочинів на посягання окремих груп якісно однорідних суспільних відносин.

З огляду на зазначене вище й вбачається за доцільне віднесення злочинів у сфері службової діяльності до окремого родового об'єкта кримінологічного дослідження, який за своїми обсягами збігається з родовим об'єктом самої злочинності. При цьому беззаперечним є взаємозв'язок злочинності як складного соціально-правового явища та службової злочинності як певного відособленого сегмента загальної структури злочинності в державі, який охоплює сукупність подібних за своїми ознаками та об'єктом посягання конкретних злочинів. А відтак, викладені І.М. Даньшиним [2] головні проблеми кримінології можуть бути перенесені і щодо кримінологічного дослідження злочинів у сфері службової діяльності наступним чином. Зокрема, до основних проблем кримінологічного дослідження службової злочинності належить характеристика злочинів у сфері службової діяльності як прояву загальної злочинності, місце та вплив службової злочинності на криміногенну ситуацію в

державі, особистість злочинця, причинно-умовний комплекс й інші фактори злочинів у сфері службової діяльності, організація запобігання не тільки службовій, але й іншим видам злочинності.

Службова злочинність складає окремий родовий об'єкт кримінологічного дослідження, який, у свою чергу, поділяється на різні суспільні відносини об'єктивного характеру. Тобто до безпосереднього об'єкта кримінологічного дослідження злочинів у сфері службової діяльності за аналогією із загальними об'єктами кримінологічних досліджень, визначеними Ю.Ф. Івановим [1], маємо включати кримінологічну характеристику злочинів у сфері службової діяльності окремих видів; загальні та окремі питання стану та динаміки службової злочинності; причини та умови здійснення різних злочинів, що належать до службової злочинності; особу злочинця – суб'єкта злочинів у сфері службової діяльності. Як окремий напрям кримінологічного дослідження виступає попередження злочинів у сфері службової діяльності, зокрема правові основи, система суб'єктів, їх повноваження з цих питань, а також самі заходи, що безпосередньо здійснюються на запобігання конкретним злочинам у сфері службової злочинності.

Причинно-умовний комплекс посідає одне з ключових місць у кримінологічному дослідженні службової злочинності, позаяк злочинність як складне соціально-правове явище є наслідком дії сукупності різних причин, факторів і умов. Зокрема, виходячи із запропонованої Н.Ф. Кузнецовою [3] класифікації, до такого об'єкта кримінологічного дослідження злочинів у сфері службової діяльності, як причини та умови, належать економічні, кримінальні агресії, кримінальна необережність, а також правові детермінанти.

Практична діяльність із виявлення та розкриття злочинів, притягнення винних до кримінальної відповідальності неможлива без з'ясування особи, яка вчинила відповідний злочин. Так само система особистісних характеристик має безпосереднє відношення і до вивчення причин злочинної поведінки, а відтак і до профілактики злочинів у сфері службової діяльності. Зазначимо, що за

визначенням А.Ф. Зелінського [4], під особою злочинця пропонується розглядати сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, які тією чи іншою мірою типово притаманні людям, що винні у злочинній діяльності певного типу. Водночас саме єдність вказаних ознак особи злочинця, реалізуючись у її злочинній діяльності, й формує суспільну небезпечність особи – суб'єкта злочинів у сфері службової діяльності.

Підкреслимо, що центральним об'єктом кримінологічного дослідження є закономірності злочинності як соціально-правового явища, механізм індивідуальної злочинної поведінки та механізм державної діяльності з попередження як злочинності в цілому, так і конкретної злочинної діяльності. Зокрема, як відзначають Ю.В. Александров, А.П. Гель та Г.С. Семаков, до системи об'єктів кримінологічних досліджень належить злочинність, особа злочинця, причини й умови вчинення злочинів, заходи, які вживають державні та громадські органи щодо запобігання злочинам [5, с. 29]. Серед наведеного вище маємо означити саме злочинність як відносно масове, історично мінливе соціальне явище, що виступає основним елементом об'єкта кримінологічного дослідження та описується за допомогою таких основних статистичних показників як рівень, коефіцієнти, структура, динаміка, географія, характер, стан, «ціна», а також відомості про латентність злочинності.

При цьому, виходячи з класифікації характеристик загальної злочинності [6], можна виділити дві групи ознак службової злочинності, а саме – зовнішні та внутрішні. До зовнішніх ознак злочинів у сфері службової діяльності включається територіальна, об'єктна та інша розповсюдженість, мотивація, соціальна спрямованість та суспільна небезпечність. Особливої уваги, як на нас, варта ознака «суспільна небезпечність службової злочинності», яку не слід ототожнювати із суспільною небезпечністю злочину у кримінальному праві. Так, за визначенням С.А. Щоткінова [7], злочинність спотворює суспільну свідомість та перешкоджає реалізації природного позитивного потенціалу людини, у чому й знаходить своє вираження суспільна небезпечність злочинів у

сфері службової діяльності. Внутрішніми характеристиками службової злочинності є стійкість, активність та організованість. Зазначимо, що дані ознаки спільно з вказаними показниками злочинів у сфері службової діяльності дозволяють комплексно дослідити основні закономірності такої злочинності, вивчити її стан і виробити належні рекомендації щодо попередження.

Зазначимо, що кримінологічна характеристика становить сукупність певних відомостей про визначений злочин або їхню групу, що використовується для протидії ним. При цьому акцентуємо увагу, що кримінологічна характеристика, так само як і розробка комплексу заходів з профілактики злочинів, виступає однією зі складових цілісної системи попередження злочинів. Водночас, кримінологічну характеристику неможливо розглядати у відриві від її мети, а тому щодо цього А.В. Старушкевич також зауважує, що її складають «систематизовані відомості про динаміку злочинів, що мають значення при встановленні їх причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів і прийняттю заходів по їх усуненню» [8]. Таким чином, розуміння такого явища, як кримінологічна характеристика, прямо ґрунтується на визначенні його змісту, набору тих кримінологічно значущих ознак, що включається до кримінологічної характеристики.

З огляду на це вважаємо, що кримінологічна характеристика злочинів у сфері службової діяльності неминуче повинна охоплювати собою всі кримінологічно значущі ознаки службової злочинності, а саме рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку, географію, характер, стан, «ціну», латентність злочинності тощо. Вказані вище показники дозволяють забезпечити реалізацію призначення кримінологічної характеристики службової злочинності з встановлення її детермінантів і взагалі кримінологічної ситуації, а також сприяють розробленню та впровадженню заходів і засобів попередження злочинів у сфері службової діяльності. При цьому, виходячи з критерію комплексності та повноти кримінологічної характеристики, вона має спрямовуватись також і на встановлення особливостей особи злочинця, що

однаковою мірою має відношення до дослідження як причин і умов службової злочинності, так і її профілактики.

З позицій системності кримінологічної характеристики злочинності В.Н. Кудрявцев і В.Е. Емінов [9] пропонують виділяти у її структурі такі групи, як кримінологічно значущі ознаки злочинності; відомості про кримінологічну ситуацію; ознаки, що визначають специфіку діяльності з попередження злочинів. У контексті вказаного, маємо зауважити в якості елементів кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності, окрім кількісно-якісних показників злочинності, ще й причини та умови вчинення злочинів, об'єкт, предмет і механізм їх вчинення, особу злочинця; мотиви і мету злочинної діяльності, а також наслідки та латентність.

Відзначимо, що відповідно до структури злочинності кримінологічна характеристика може проводитись одразу за декількома рівнями залежно від об'єкта кримінологічного дослідження. Зокрема, по-перше, мається на увазі кримінологічна характеристика злочинності як соціально-правового явища на основі всієї сукупності злочинів, вчинених на визначеній території за певний проміжок часу. Як на нас, такий підхід дозволить виявити лише найбільш загальні та типові риси злочинів у сфері службової діяльності, притаманні різним видам злочинності. По-друге, це кримінологічна характеристика родового об'єкта злочинності як групи злочинів, що у своїй системі за сукупністю ознак формують окремий різновид злочинності, наприклад, службову злочинність. У даному разі повною мірою забезпечується можливість виявлення спільних рис і взаємозв'язків окремих злочинів у межах службової злочинності, встановлення закономірностей вчинення злочинів у сфері службової діяльності, а також вироблення спеціалізованої програми організованої протидії службовій злочинності.

І по-третє, об'єктом кримінологічної характеристики може виступати конкретний злочин як одиничний випадок злочинної діяльності, що обумовлює злочинність. Зокрема, кримінологічна характеристика конкретного злочину

може виступати складовою кримінологічної характеристики службової злочинності, у тому числі з метою виявлення ефективності реалізації запропонованих кримінологією заходів протидії злочинам у сфері службової діяльності.

У рамках кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності першочергового значення набуває латентність даного різновиду злочинності, що істотним чином позначається на її кримінологічному дослідженні та забезпеченні попередження. Латентність злочинності – це ознака, яка відображає існування в країні тієї реальної ситуації, коли певна частина злочинності залишається неврахованою [2]. Зауважимо, що латентність службової злочинності має складний характер і зумовлюється низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких маємо означити специфіку цих злочинів, що за способом їх вчинення передбачає підвищену прихованість (наприклад, хабарництво), що й призводить до труднощів їх виявлення. Тим більше, що, як відзначає О.С. Новаков, службова злочинність в Україні за своєю питомою вагою взагалі посідає одне з останніх місць серед інших видів злочинів, частка якої у різні роки складає від 0,6–2 % [10].

Зазначимо, що злочини у сфері службової діяльності А.М. Бандурка та Л.М. Давиденко [11] відносять до числа злочинів з високим ступенем латентності, ступінь якої становить від 90 до 99 відсотків. Вважаємо, що на такі показники латентності не в останню чергу впливає переважна відсутність свідків злочинів у сфері службової діяльності, а також кримінальна відповідальність для учасників злочинної діяльності, наприклад за давання та одержання хабара. Вказане вище підтверджується проведенням соціологічним дослідженням, яке проводилося методом анкетування, і у якому брало участь 385 осіб – мешканців м. Харкова та Харківської області, за результатами якого було встановлено, що понад 95 % потерпілих своєчасно не повідомляли про скоєні проти них службові злочини, зокрема вимагання хабара.

Відзначимо, що кримінальний закон охоплює не всі кримінологічно

значущі етапи діяльності суб'єкта злочину по формуванню та реалізації злочинного наміру, в тому числі й деякі стадії мотивації та посткримінальної поведінки. Власне, у цьому аспекті йдеться не тільки про безпосередню шкоду, яка була завдана певним злочином конкретним відносинам, але й загалом про соціальні наслідки злочинів у сфері службової діяльності. Так, А.І. Долгова [6] до таких наслідків пропонує відносити зміцнення антисоціальної орієнтації, набуття кримінальних навичок, порушення нормального функціонування певної організації та створення умов для продовження злочинної діяльності.

У першу чергу слід означити зміст шкоди, яка завдається суспільству злочинами у сфері службової діяльності. У цьому питанні маємо погодитись із думкою вітчизняних науковців, відповідно до якої найбільш масштабною є саме моральна шкода, позаяк будь-який злочин посягає на моральні засади суспільства. При цьому, шкода злочинів у сфері службової діяльності, так само як і тяжкість їх наслідків, може бути не тільки матеріальною як за частинами третьою–четвертою Примітки 1 до ст. 364 Кримінального кодексу від 5 квітня 2001 р. [12], але й нематеріальною, завдаючи шкоди охоронюваним правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Вважаємо, що ціна службової злочинності має розглядатись не тільки у її матеріальному вираженні, але й як соціальні, моральні, фізичні та інші шкідливі наслідки вчинених злочинів у сфері службової діяльності. Зокрема, соціальна ціна службових злочинів виявляється у посиленні конституційного принципу рівності громадян перед законом, неприпустимості встановлення привілеїв за будь-якими ознаками як за ст. 24 Конституції України, до чого невідворотно веде хабарництво та інші службові злочини. Крім цього, С.Й. Кравчук [13] звертає увагу й на політичну ціну злочинів у сфері службової діяльності, що полягає у приниженні ролі держави, підриві довіри населення до уряду та зниженні зовнішньополітичного авторитету держави тощо.

Сфера службової діяльності складається з сукупності охоронюваних

нормами кримінального права суспільних відносин, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках державного та громадського апарату, апарату управління окремих підприємств, установ, організацій, а також виступає родовим об'єктом кримінально-правової охорони. Межі сфери службової діяльності опосередковуються щонайменш двома основними критеріями. Одним з них є наявність спеціально уповноваженої службової особи, яка, щоправда, не обов'язково виступає як суб'єкт злочину – наприклад, пропозиція хабара хоч і адресується службовій особі, але її об'єктивна сторона може виконуватись будь-якою особою. І другою загально-правовою ознакою злочинів у сфері службової діяльності є їхня спрямованість на одночасне або відкладене неправомірне використання службовою особою свого службового становища чи наданих їй службових повноважень.

За географією злочини у сфері службової діяльності найбільш поширені у містах, переважно, обласних і районних центрах, що зумовлюється зосередженням значної кількості органів публічної влади, а також підприємств, установ й організацій. При цьому статистика службової злочинності здебільшого прямо не залежить від соціально-економічних і демографічних умов конкретного регіону України, а показники злочинності збільшуються залежно від інтенсифікації державного та господарського врядування. Підкреслимо, що виявлення та облік територіальних відмінностей службової злочинності є одним із чинників формування доречних і дієвих заходів протидії злочинам у сфері службової діяльності в окремому регіоні.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних справ, порушених за фактами скоєння злочинів у сфері службової діяльності у м. Харкові та Харківській області, маємо визначити, що місцем вчинення службових злочинів у переважній більшості випадків виступають місця служби або виконання службовою особою своїх службових повноважень. У зв'язку з цим, типовим часом вчинення таких злочинів, як службове підроблення, службова недбалість, одержання хабара, пропозиція та давання хабара, а також провокація хабара є

години роботи відповідних органів публічної влади, підприємств, установ і організацій, тобто вони вчиняються у будні дні з 09.00 до 17.00 години. Водночас специфіка механізму вчинення зловживання владою або службовим становищем, а також перевищення влади або службових повноважень може зумовлювати реалізацію злочинного наміру також й у більш пізні години.

Таким чином, злочини у сфері службової діяльності являють собою суспільно небезпечні, винні діяння, які вчиняються переважно службовими особами та посягають на суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату державного і громадського правління, а також апарату управління окремих підприємств, установ, організацій. Кримінологічне дослідження службової злочинності, визначення її детермінантів, стану, кількісно-якісних показників, а також кримінологічна характеристика особи злочинця виступає основою розробки та подальшого запровадження заходів попередження злочинів у сфері службової діяльності.

Список використаних джерел:

1. *Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов. – К.: Аконт, 2008. – 300 с.*
2. *Кримінологія: загальна та особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. – Х.: Право, 2009. – 288 с.*
3. *Криминология: учебное пособие [для вузов] / под редакцией Я.Ф. Кузнецовой и Ю.Я. Аргуновой. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. – 208 с.*
4. *Зелінський А. Ф. Кримінологія: навчальний посібник / А. Ф. Зелінський. – Х.: Рубікон, 2000. – 240 с.*
5. *Александров Ю.В. Кримінологія: курс лекцій / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.*
6. *Криминология: учебник [для вузов] / под общ. ред. А.И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во НОРМА, 2007. – 912 с.*

7. Шоткинов С.А. Криминология / С.А. Шоткинов. – Иркутск, 2003. – 288 с.
8. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посібник / А.В. Старушкевич. – К., 1997. – 44 с.
9. Криминология: учебник / под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М. : Юристъ, 1997. – 512 с.
10. Новаков О.С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Новаков Олександр Сергійович; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 210 арк.
11. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография / А.М. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х.: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
12. Кримінальний кодекс України: від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.
13. Кравчук С.Й. Економічна злочинність в Україні / С.Й. Кравчук. – К.: Кондор, 2009. – 282 с.

Задорожний А.А. Злочини у сфері службової діяльності як об'єкт кримінологічного дослідження

Виконано аналіз соціально-правової природи злочинності у сфері службової діяльності, встановлені її основні риси та відмінності в рамках кримінологічної характеристики, а також визначено особливості службової злочинності як об'єкта кримінологічного дослідження.

Ключові слова: злочинність, службова діяльність, кримінологічне дослідження.

Задорожний А.А. Преступления в сфере служебной деятельности как объект криминологического исследования

Выполнен анализ социально-правовой природы преступности в сфере служебной деятельности, установлены ее основные черты и различия в рамках криминологической характеристики, а также определены особенности служебной преступности как объекта криминологического исследования.

Ключевые слова: преступность, служебная деятельность, криминологическое исследование.

Zadorozhny A.A. Crimes in the sphere of official activity as an object of criminological research

The analysis of socio-legal nature of crime in the area of official activity is made; also it was established its main features and differences in the criminological characteristics and determined features of official crime as an object of criminological research.

Key words: crime, official activities, criminological research.